

אנגלית באוניברסיטאות על שום מה?

רבי הונא בשם בר קפרא אמר בזכות ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים: שלא שינו את שמם ולא שינו את לשונם ולא אמרו לשון הרע ולא נמצא בהן אחד פרוץ בערוהו. – לא שינו את שמם ראובן ושמעון נחתין ראובן ושמעון סלקין. ולא היו קורין לראובן רופוס, ולשמעון לא היו קורין לוליני וליוסף לסטיס ולבנימין אלכסנדראי...

כך מאמר ידוע של חז"ל במקורות שונים במדרש.¹ שלושה מבין הדברים האלה ניתנים להיגדר כשמירת הלשון: שמירת השמות העבריים, שמירת הלשון העברית והימנעות מלשון הרע, שאף היא בגדר שמירת הלשון, אם לא כצורתה החיצונית לפחות בתכניה.

אין ספק שהלשון הייתה נושא חשוב מאוד בתודעתם של קדמונינו, והם ידועים שדקדקו להבחין בין הדקויות של "לשון מקרא לעצמה ולשון חכמים לעצמן".² לדעתם הלשון היא ששמרה על ייחודם של בני ישראל ואפשרה את גאולתם ויציאתם ממצרים, היא ששמרה עליהם מפני התבוללות במצרים הסובבים אותם ובכך הכשירה את הקרקע לאפשרות הגאולה. יש כאן הבחנה סוציולוגית דקה ואמתית, שבימינו נראית מובנת מאליה גם לעין שאינה מצוידת בכלי המחקר הסוציולוגיים המודרניים. כמו הדת, הלשון העברית גם היא שמרה אפוא על לכידותו של עם ישראל לתפוצותיו, וגם האחידות הדתית בכל הדורות ובכל התפוצות התאפשרה לא במעט בזכות הלשון. והדברים ידועים.

תקומת מדינת ישראל קשורה קשר בל יינתק בתחיית הלשון העברית. הרי תחיית הלשון קדמה להקמתה של מדינת ישראל, אשר בלי תחיית הלשון לא הייתה קמה. אמנם היום אין על כך מחלוקת, אך בראשיתה של הציונות לא ראו גדולים וטובים

* פרופ' דותן הוא פרופ' אמריטוס באוניברסיטת תל-אביב ובאוניברסיטת בר-אילן, חתן פרס ישראל בתחום חקר הלשון העברית (תשס"ה), חבר האקדמיה ללשון העברית.

** ט"ו-ט"ז באייר תשע"ב (7-8 במאי 2012), במושב על "עברית ואנגלית במסודות להשכלה גבוהה".

1. שיר השירים רבה, פרשה ד (יב). וראו גם ויקרא רבה, פרשה לב, ה.
2. בבלי, חולין קלז ע"ב. וראו גם בבלי, עבודה זרה נח ע"ב.

את הקשר ההדוק הזה. מי לנו גדול מהרצל, שב"מדינת היהודים" שלו לא חזה את העברית כלשון המדינה? ובכך היה למעשה משום ויתור עליה, כשם שהיה מוכן לוותר על ארץ ישראל לטובת אוגנדה, והמוותר על הארץ ועל הלשון העברית מוותר גם על הציונות. ונחשול הבונדיזם יוכיח: מפלגת פועלים יהודית זו, סוציאליסטית כל-רוסית קוסמו-פוליטית בהשקפת העולם, אינה סובלת את הלשון הלאומית, העברית, ומאמצת לה את היידיש – צחוק ההיסטוריה.

כל ויתור על אחד מיסודות קיומו של עם ישראל לא צלח – לא ויתור על העברית ולא ויתור על ארץ ישראל.

מקובל היום שהעברית לא הייתה מעולם שפה מתה ממש. חיה הייתה ומתרוונת בתחומים שונים: בלשון הפיוט והתפילה, בספרות הרבנית לדורותיה ואחר כך בספרות ההשכלה, וגם כאמצעי קשר בין היהודים בתפוצות. היא חזרה לחיות כשפת יום יום בדיבור ובחיי המעשה. תחייתה זו התלוותה לתנועה הגדולה, ולימים ההמונית, של חזרה לציון ולשאיפות להקמת ישות מדינית.

מקובל להכתיר את אליעזר בן-יהודה בתואר מחיה הלשון העברית, ותחיית הלשון הייתה לדידו חלק בלתי נפרד מתחיית העם, מן הציונות. וכידוע כבר קדמו לו גם אחרים, ולא רק אותם הידועים כ"שלושה שקדמו לבן-יהודה"³.

המהפכה הציונית הגדולה הייתה כמובן העלייה לארץ ישראל, ועמה הדבקות הנלהבת בלשון העברית עוד מראשית צעדיה של ההתיישבות. הקשר האמיץ עם העברית היה מסימני ההיכר המובהקים של היישוב היהודי המתחדש בארץ ישראל, והוא ראה בלשון העברית ערך יסוד מערכי המדינה העתידה לקום. לא ייפלא אפוא שמדינת ישראל והלשון העברית קשורות זו בזו קשר בל יינתק.

אף שכידוע העברית לא הייתה שפה מתה במלוא מובן המילה, חובבי ציון והתנועה הציונית נלחמו על החייאתה כשפת יום יום בדיבור ובחיי המעשה. שנים רבות נלחמה הלשון העברית על תחייתה, והיום היא נלחמת על חייה באוניברסיטאות.

* * *

כאשר הוקמו בתי הספר הראשונים בארץ בראשית ההתיישבות, לא היה דבר טבעי ומובן יותר מהנהגת העברית כשפת הלימוד וההוראה, וכשהוקמו הגימנסיות הראשונות: הגימנסיה העברית הרצליה (תחילה ביפו ב-1906), ואחר כך באחוזה בית ב-1909) והגימנסיה העברית (בירושלים ב-1908) – עברית הייתה שפתן בלא שום פקפוק, ומייסדיהן הקפידו להנציח זאת גם בשמה של כל אחת מהן.

3. ש' הרמתי, שלושה שקדמו לבן-יהודה, ירושלים תשל"ח. וראו גם ש' הרמתי, עברית מ"שיח שפתיים" ללשון לאומית, תל-אביב תשנ"ז.

ואז באה לעזרת החינוך בארץ ישראל חברת "עזרה" הגרמנית (Hilfsverein). בראשית דרכה התרכזה החברה בסיוע להקמת בתי ספר ותמכה ביד נדיבה במוסדות החינוך בארץ וגם הצהירה במפורש: "השפה העברית היא היסוד העיקרי בחיי ההוה והעתיד ביהדות הפלשתינאית"⁴. אבל בהדרגה שינתה החברה את טעמה, ועם יזמתה להקים את בית הספר הטכני הגבוה שנקרא אז "הטכניקום" בחיפה ולידו גם גימנסיה, היא בית הספר הריאלי העברי, הפכה את פניה ותמכה גלויות בשפה הגרמנית. ביום 26 באוקטובר 1913 פרסם הקורטוריום של החברה תזכיר ("ממורנדום") באשר לשפת ההוראה בשני המוסדות החדשים המתוכננים – הטכניון ובית הספר הריאלי – ובו נקבע כך:

(א) אין אנו קובעים שפת הוראה רשמית, שתוטל כחובה בכל המקצועות, שיהיו נלמדים במוסדות האמורים.

(ב) ללשון העברית תוקדש תשומת לב מיוחדת, בהסכם עם אופיו היהודי של הטכניקום.

(ג) מדעי הטבע יהיו נלמדים בשפה הגרמנית, כדי ששפה זו, שהיא תרבותית ביותר, תשמש גשר להתפתחות המדע של העת החדשה.⁵

ובכן הגרמנית "תרבותית" יותר, הגרמנית היא "שפת המדע". בדיוק מה שהחלו רבים לטעון גם בימינו, בשינוי הגרמנית לאנגלית.⁶

זה היה אות הפתיחה למלחמה הגדולה, "מלחמת השפות", כלומר הגרמנית והעברית. המרד פרץ בגימנסיות העבריות ובבתי הספר בארץ. חברת "עזרה" גייסה לעזרתה את הקונסול הגרמני, וזה הזמין את המשטרה הטורקית לבתי הספר כדי למנוע את מחאת הילדים, וילדים שניסו לצאת מבתי הספר שלהם לאות מחאה מצאו את עצמם במצור. הרבה אלימות ושברון לב היו שם. לא אאריך כאן בפרטים,⁷ ורק אומר שבסופה של אותה מלחמה גברה יד העברית, והקורטוריום של חברת "עזרה" חזר בו ופרסם החלטה חדשה: "לשון ההוראה של לימודי הפיזיקה והמתמטיקה תהא עברית מן היום הראשון גם בהטכניקום".⁸ בכך תמה מלחמת השפות הרשמית והאלימה. ואם עדיין נותרו לה ספיחים, היו אלה המאבקים למען העברית בלשון הדיבור הכללית ונגד כל סוגי הלעז, לשונות של עולים מכל קצווי תבל, מלחמה נגד היידיש ובייחוד מלחמה בעד העברית.

4. כדבריו של ד"ר פאול נתן באספות הכלליות של חברת "עזרה". ראו "מלחמת השפות", לקט תעודות לתולדות ועד הלשון והאקדמיה ללשון העברית תר"ן-תש"ל ולחידוש הדיבור העברי, ירושלים תש"ל, עמ' 105.

5. שם, עמ' 106 הערה 3.

6. ראו על כך להלן.

7. ואידך זיל גמור – מלחמת השפות (לעיל הערה 4), עמ' 104–115.

8. ראו שם, עמ' 114. ההדגשה מידי היא.

הלשון נחשבה ערך, נכס לאומי שיש לשמור עליו ולטפח אותו. "עברי דבר עברית" הייתה ססמה מהלכת באותו זמן. הלשון הייתה כמובן גם אמצעי חינוכי ממדרגה ראשונה, "כור היתוך" לעולים הרב-לשוניים והרב-תרבותיים. ההרגשה הייתה שכדי להפוך לחברה מגובשת יש להשיל מעלינו את שרידי הזרות המלווה כל גל של עלייה. המלחמה על טהרת הלשון נמשכה גם באמצע המאה הקודמת. צצו הרבה "מתקני לשון" וחוברות וספרים לתיקוני לשון ורשימות שיבושים. "גדוד מְגַנֵּי השפה" פעל עוד לפני קום המדינה להשלטת העברית ולעקירת הלעז, בייחוד היידיש, מפי העולים החדשים והוותיקים.

כל גל של עלייה הביא עמו את הלעז שלו – רוסית, פולנית, גרמנית, רומנית, ערבית, צרפתית וספרדית, ושוב רוסית. ועל כולם ניצחה האנגלית, שגם בלי גלי עלייה גדולים גברה השפעתה במידה רבה, והיא הולכת וגדלה בעטיים של כלי התקשורת, הקולנוע והטלוויזיה. רישומם של אלה ניכר בציבור ובדיבור, ובימינו נוספו עליהם המרשתת וכל תולדותיה והמשתלשלים ממנה.

* * *

כל זאת הקדמתי כדי ללמד על המאמץ הגדול ועל המחיר היקר, הציבורי והחברתי, ששולם כדי להבטיח את מקומה של העברית ואת הכרת ערכה בעיני העם.

עד עצם ימינו אלה תופעת הלעז ושיבושי הלשון, שקנו להם אחיזה בלשונו, מעוררים התנגדות וסלידה בקרב חוגים רחבים של בעלי רגישות ללשון, ואני שמח לציין שהם אינם מעטים בקרבנו. רבים מהם גם מתלוננים על ביטויי עגה (סלנג), אשר כשלעצמי איני חושש מפניהם – יש בהם שובבות, לוויית חן ונועם המרעננים את הדיבור וכמובן גם מידה רבה של אפנה. ביטויי שובבות כשל הגששים העשירו את ניחוחה של לשון הדיבור, ואין אסון אם מדי פעם עולה חיוך על שפתי הדוברים.

שיבושי לשון הם פרשה לעצמה. מהם מעוררים התנגדות, לעתים עד כדי זעם. המעשה הנורמטיבי בלשון, של המורים בבתי הספר, של הציבור המשכיל ועמהם השימוש המכובד בלשון – כל אלה יעשו את שלהם, כך יש לקוות. השיבושים המזעזעים ייעקרו ויעברו מן העולם, בחינת "שבשתא ממילא נפקא", ואילו הקלים והמתונים – ואני מודה שיש כאן לעתים גם עניין של טעם – "שר הלשון" (כינוי נוח לכלל הדוברים – למערכת חיותה של הלשון) יעשה בהם כרצונו. מהם שיאמץ אותם אל לבו לעשותם נורמה בלשון, ומהם שישליכם ממנו והלאה. זהו תהליך טבעי בלשון. בכל לשון.

סכנה אמיתית ללשון אינה נשקפת לא מן הסלנג ולא מן השיבושים – שהרי אלה גם אלה ניכרים לרוב בזרותם. הסכנה הגדולה בעיניי היא הלעז שהזדחל פנימה ואין חשים כבר בלעזו. אמנם יש לעז הניכר היטב בזרותו. לעתים הוא מחליף מילים עבריות שוות ערך ממש, והוא מגניב לעז לשם הידור ומתוך סנביזם והתנשאות – בחינת אנגלית

עדיף. גם בשידורים ובעיתונות ובייחוד בשלטי חוצות התופעה נפוצה, ואין עוצר. אין מי שיעצור אם לא יעלה קול המון העם ויתריע וימחה נמרצות. והרי בתקופה של מחאות אנו חיים. ויש גם אנגלית-עברית או אנגלית-ישראלית שדוברי אנגלית לא שמעו עליה (אגוזו, טרמפ, מסטינג, פנדל, קולקציה [של בגדים], טרנד [= מגמה], גלובס, דה מרקר). אבל חרדה גדולה עוד יותר אני חרד מפני הלעז המוסווה, המתחפש לעברית – ולא למילים אנגליות כוונתי, אלא לאנגלית הלובשת מחלצות עבריות. לדוגמה אביא אותם מבעים עבריים טהורים כביכול, אשר צירופיהם ושימושם אינם עבריים כלל, כגון התחביר האנגלי של הפעלים "לנצח את המשחק", "הספר מכר חמישים עותקים", "לא מרגיש לי טוב", "לטוס אל על" (כלומר בחברת אל על). אלה ושכמותם – ולא הזכרנו אלא אפס קצהם – סכנתם לעברית גדולה ביותר, כי הזרות אינה ניכרת, והיא מתגנבת בחשאי לתוך הלשון, באין רואים ובאין שומעים, ולא נודע כלל כי באה אנגלית אל קרבה.

כיום שומה על העברית להתמודד לא רק עם רסיסי הלעז האנגלי החודרים אליה ומכרסמים בה, גם בריש גלי וגם במסתרים באין רואים ובאין שומעים, אלא עליה לעמוד במתקפה אנגלית חזיתית, גלויה ונמרצת, המאיימת לדחוק את רגליה של העברית כליל. זו איננה בעיה בלשנית או סוציו-לינגוויסטית, אלא עניין אקדמי או פסידו-אקדמי היוצר בעיה תרבותית ולאומית ממדרגה ראשונה. השדה הפרוץ לחזירת האנגלית בריש גלי, שדה ההולך ונעשה פרוץ יותר ויותר, הוא בתחום החינוך הגבוה במוסדות להשכלה גבוהה ובאקדמיה. כאן חודרת האנגלית לא באקראי, ולא בשאליות לשון, ולא בלעזים, אלא חדירה של כיבוש הדוחה מפניה את העברית בזרוע נטויה – ממש הִזְרַת העברית. חלקות שלמות באוניברסיטאות כבר כבשה האנגלית, והמגפה הולכת ומתפשטת ומאיימת לבלוע עוד ועוד. והתמונה עגומה: ברוב האוניברסיטאות כבר מתנהל תחום מדעי הטבע למעשה באנגלית. עבודות דוקטור נכתבות באנגלית דרך קבע, עתים גם עבודות מוסמך. סמינריונים מתנהלים חלקם באנגלית, ובקורסים רבים לשון ההוראה אנגלית היא. אמנם יש פקולטות של מדעי הטבע שבהן התופעה עדיין נפוצה אך בחלקה, אבל יש אוניברסיטאות שבהן היא כללית, ויש מחלקות שאין בהן כמעט פעילות של הוראה בעברית. אינני נוקב בשמות האוניברסיטאות (השמות שמורים במערכת). התופעה נפוצה עד למאוד. גם אילו נעצרה היום אינני בטוח שהייתי מחריש, משום שהתופעה כבר אכלה חלקות רבות וטובות. מה גם שהתופעה אינה נעצרת, והיא מאיימת גם על תחומים אחרים כמדעי החברה – מדע המדינה, מדעי ההתנהגות ומשפטים, ואפילו מקצת מדעי הרוח, וגם בהם נכתבות לעתים עבודות דוקטור באנגלית.

או הנה למשל לימודי "מנהל עסקים" במוסד מסוים על טהרת האנגלית הם, ובמוסד אחר אפילו בתחום "יהדות זמננו" נדרש התלמיד להגיש עבודות באנגלית. לעתים גם בתואר הראשון אמורים הדברים, ובאחד המוסדות, בחוג לבלשנות, נדרשות עבודות באנגלית גם בתואר הראשון. אם כן, אין הדבר רק במדעי הטבע ולא רק בתארים המתקדמים. לאחרונה שח לי ראש חוג במדעי היהדות באחת האוניברסיטאות שהדקן פנה אליו בדרישה מפורשת לקיים לפחות את אחד הקורסים בחוגו בלשון האנגלית. כן, לישראלים! תמורת היענות לדרישה זו יקבל החוג "בונוס" מן הדקן – קורס נוסף לחוג על ידי מורה חיצוני.

מי שאינו משתכנע שאכן כך הם פני הדברים יבוא מסמך כתוב ויוכיח, מסמך שהופץ בדואר אלקטרוני, באנגלית כמובן, מהנהלת המחלקה לכימיה אל הסטודנטים באחת האוניברסיטאות, ובו הנחיה חדשה בנושא שאנו דנים בו. הריהו כאן בתרגום עברי, וכך נאמר בו:

סטודנטים יקרים, הוועדה ללימודים מתקדמים של המחלקה החליטה שהצעות מחקר, דו"חות התקדמות ועבודות מוסמך ודוקטור הכתובים בלשון העברית לא יתקבלו עוד. תלמידים מתקדמים לומדים להיות חוקרים במדע, ולשון המדע היא אנגלית. רק במקרים יוצאים מן הכלל (כמו היעדר מוחלט של ידיעת האנגלית – אף שלא סביר שתלמיד יתקבל לבית הספר למוסמכים בלי רמה בסיסית של אנגלית) תשקול הוועדה בקשות להגיש הצעות מחקר/דו"חות/עבודות מחקר בעברית.

נוסף על כך, כחובה המוטלת כבר עכשיו בכל הסמינריונים לדוקטורנטים, מעתה ואילך גם כל הסמינריונים לתואר שני יוצגו באנגלית (כפי שכבר נהוג בסדרת הסמינריונים במחלקה...). שוב, אם יש לתלמיד בעיה רצינית עם זה, הוא/היא מוזמן לשוחח על כך עם ראש הוועדה ללימודים מתקדמים (כיום ...) או עם מתאם הסמינריון.⁹

9. וכך לשון המקור: "Dear students, The Departmental graduate committee [...] has decided that research proposals, progress reports and M.Sc. and Ph.D. theses written in Hebrew will no longer be accepted. Graduate students are trained to be research scientists, and the language of science is English. Only in exceptional cases (such as complete lack of understanding of English – though it is unlikely that a student will be accepted to the graduate school without a basic level of English) will the committee consider requests to submit a proposal/report/thesis in Hebrew. Moreover, as is already mandatory in the Ph.D. seminars, from now on also all Mr. Sc. seminars should be presented in English (as is already customary in the Organic & Biophysical Seminar Series). Again, if a student has a serious problem with this, he/she is welcome to discuss it with the head of the .Departmental Graduate Committee (currently ...) or with the seminar coordinator" ההדגשות בתרגום מידי הן. שלוש הנקודות באות במקום השמות שהשמטנו.

ובכן ממש איסור גורף להגיש עבודות בעברית. הנוהג כבר קיים במחלקות אחרות, אבל במחלקה הזאת הוא נקבע כחובה. נחמה פורתא: במחלקה זו עדיין לא בתואר הראשון. אבל בקצב הזה – גם זה יבוא. כל זה מתרחש כאן, במוסד להכשרת מדענים, ובארצנו.

המנהג לכתוב עבודות באנגלית כבר קיים, ומנהג – כמוהו כהלכה, כידוע. אבל הוא נפוץ עוד יותר גם בעשייה הכללית באוניברסיטאות: מכתבי המלצה לקידום אנשי סגל נכתבים, בדרך כלל, באנגלית, ולעתים גם איש סגל הכותב המלצה על עמית בארץ או אף באותה אוניברסיטה כותב באנגלית, דו"חות שיפוט של עבודות דוקטור בארץ או אף באותה אוניברסיטה נכתבים אנגלית. קורות חיים, הקרויים בקיצור "העברי" הידוע סי.וי. (CV), אף הם מוגשים בארץ ולאותה אוניברסיטה באנגלית, ואפילו ראיתי כדברים האלה במרצים ללשון העברית. כל האווירה כל כך ספוגת לעז שאף חוזרים פנימיים ודיונים בדואר אלקטרוני בין אנשי הסגל נכתבים באנגלית ללא כל צורך.

ומדובר לא רק באוניברסיטאות אלא גם במוסדות מחקר אקדמיים. בידי הווה עובדא. בשנה שעברה פנה אליי מוסד אקדמי חשוב ביותר בבקשה שאמסור את חוות דעתי על הצעת מחקר מסוימת. המחקר הוא על "ספר הערוך", שנתחבר בידי נתן בן יחיאל מן המאה האחת-עשרה (בן זמנו של רש"י), והוא מילון אנציקלופדי מקיף ללשון ספרות התלמוד והמדרש, כתוב כולו עברית ועוסק במילים עבריות וארמיות. הפנייה אליי כתובה כמובן באנגלית, והבקשה היא שאמסור את חוות דעתי באנגלית וגם אמלא טפסים שונים באנגלית. מוסד ישראלי, במימון ממלכתי ישראלי, פונה אל חוקר ישראלי, בעניין חיבור שכולו עברית ומקורות יהודיים, במדינת ישראל – בשפה האנגלית. היש אבסורד גדול מזה? כלום צריך אני לגלות אם הסכמתי לעסקה נלוזה זו? בוודאי לא יופתע איש לדעת שלא חזרו אליי כלל, ודאי לא בהסכמה שאכתוב עברית. מניח אני שנמצא להם חוקר אחר בתחום, שהיה מוכן לשתף פעולה בתנאים כאלה.

סיפור אחר מתמיה ומזעזע אף יותר, משום שהוא קרה לחוקר שזקק לתמיכתו של אותו מוסד. עמיתי, ארכאולוג בכיר ידוע, פנה לפני שנים אחדות אל אותו מוסד אקדמי נכבד בבקשה למענק מחקר והגיש מיזמתו בקשה מפורטת בלוויית תיעוד כנדרש. אבל שוד ושבר: הכול כתב בעברית. החזירו לו את כל המסמכים וביקשו ממנו להגיש את הבקשה באנגלית. עמיתי הארכאולוג סירב ועמד על דעתו שלא ינסח את בקשתו באנגלית. הציעו לו להוסיף לבקשה העברית גם תרגום לאנגלית, אך הוא לא הסכים לפנות באנגלית אל מוסד ישראלי במדינת ישראל. והתוצאה – לא רק שלא קיבל מענק אלא בקשתו לא נידונה כלל. הארכאולוג לא נואש. הוא עתר לבג"ץ בבקשה לאפשר לו להשתמש בזכותו היסודית של אזרח המדינה, שהעברית היא לשונה הרשמית, ולהגיש את בקשתו בעברית. הסוף העצוב והמזעזע של הסיפור הוא שבג"ץ דחה את עתירתו מכול וכול ועוד איים עליו בהוצאות משפט.

כמה זמן יעבור עד שהאש הזאת תשלח לשונותיה גם אל מחוץ להשכלה הגבוהה ותכלה חלקות טובות גם בחינוך התיכוני והיסודי? זו אינה שאלה תאורטית שאפשר אולי להתווכח עליה אם אכן כך יקרה. כיום כבר אין מקום לוויכוח. להוותנו, כך כבר קרה. הדאגה הזאת כבר מתממשת לעינינו. כבר יש בית ספר שהולך בעקבות המופת "הנאור" של האוניברסיטאות, וכבר נתפרסם בעיתונות על בית ספר הנושא את השם התלמודי "חברותא" שבישר על המהפכה: החל מן השנה הבאה יילמדו בו כל השיעורים שאינם עוסקים בשפה העברית – באנגלית. תלמידי כיתה ז', שהיא הכיתה הראשונה בחטיבת הביניים, ילמדו באנגלית את המקצועות גאוגרפיה, פיזיקה, כימיה, ביולוגיה, אמנות וספרות כללית. בעברית יילמדו רק המקצועות תנ"ך, לשון וספרות עברית. וזאת ההנמקה שנשלחה להורים על סיבת החידוש "המרענן" הזה, כפי שצוטטה בעיתון: "במציאות של היום אנגלית הופכת להיות השפה 'הרשמית' של עולם המחקר, העסקים והממשל הציבורי". ועוד הוסבר בלשון המופת של מחנך בישראל הדואג לעיצוב דור העתיד: "חלק מן האגינדה (!) של חברותא היא לפתח את הבוגרים כמנהיגים, כדי להיות כאלו הם צריכים יכולות קוסמופוליטיות. כדי לקרוא מאמרים מדעיים עדכניים ולתקשר עם עמיתים מחוץ לארץ צריך את האנגלית כשפה מובילה. אנו מעצבים את דור העתיד, לא את דור העבר".

ואני שואל: כלום אלו הם פעמי הקדמה שצמחו באוניברסיטאות שלנו? הֲדרת נשים והדרת מיעוטים הן נחלתם של חוגים חשוכים, אבל הדרת הלשון העברית היא נחלת המשכילים, הנאורים!

אל עמיתי באוניברסיטאות אני קורא: אל תחשבו רק על נסיבות הרגע. במעשיכם אתם קובעים מופת לדורות הבאים! בוודאי לא העליתם זאת על דעתכם, אבל כבר היום נפתים ללכת בדרך הזאת מחנכים פתיים בבתי ספר. אני רוצה להאמין שאין כאן אלא תמימות. אבל בעקבות תמימות נפתלת כזאת מתפתים הורים תמימים ודוחפים את ילדיהם התמימים בני השלוש-עשרה לזרועות הקוסמופוליטיות. אני קורא למנהיגות האקדמית, לראשי האוניברסיטאות ולחוקרים דגולים באמת להשים סכר בפני ההידרדרות הזאת. שוב אין מדובר רק בלשון העברית, העניין הוא בתרבותנו.

* * *

הבה נראה – כיצד מלמדים המצדדים זכות על התופעה? מהי תשובתם?
בפי המסנגרים על האנגלית תשובה מתגוננת פשוטה: המדע היום בין-לאומי הוא, כלל-עולמי, ויש לשמור על קשר פתוח ועל קשרי גומלין מהכא להתם ומהתם להכא. והשפה המשותפת במדע כיום היא אנגלית. עבודות דוקטור במדעי הטבע נשלחות לשיפוט לחוקרים בחו"ל, מאמרים נשלחים לפרסום בכתבי עת בחו"ל, חוות דעת מתבקשות

מגופים בחו"ל, ואף נשלחות אליהם לבקשתם. אנחנו חייבים לשמור על פתיחות גם כדי לקדם את רמת המדע שלנו ולהכשיר את תלמידינו וחוקרינו לעולם המדעי המתפתח של העידן הזה ולהיות מעורים בו. שוב אין זה כפר גלובלי, זהו מטרופולין גלובלי של מדע וידע שרובו ככולו מתכתב באנגלית.

ומכאן נובעת עוד תשובה – מאחר שאנו חייבים לקיים קשר מדעי רצוף עם מדעני חו"ל עלינו לקיים גם מערכת כתובה וממוחשבת רק באנגלית, כי לא נוכל לקיים שתי מערכות. ומאחר שרוב המערכות נכתבות אנגלית במחשב, כל ההתכתבות שלנו במחשב אנגלית היא, גם בינינו בארץ, ואין לנו כמעט צורך בכתיבה עברית, ולכן אנו מחזיקים במחשב, שאינו ידידותי לעברית.

ואולם מעל כל הטעונונים האלה קיים דבר שהוא גדול מהם: הלשון העברית היא ערך, וערך עליון במדינת ישראל. זו לשונו של העם. חובתה של המדינה לאפשר לכל אחד להתבטא בלשון עמו, וזכותו של כל אזרח במדינה להתחנך ולהתפתח בלשונו העברית. אין לשלול מסטודנט את הזכות היסודית ללמוד בעברית, יהיו הטעונונים אשר יהיו. לא זו בלבד – לאיש אין רשות, חוקית או מוסדית, לשלול ממנו את הזכות לכתוב עברית, גם לא לפרופסורים דגולים באוניברסיטאות. אין הם בעלים על הלשון, ואין להם חופש בלתי מוגבל וסמכות בלתי מוגבלת לגזור גזרות על השימוש בעברית. אדם רציני לא ינופף כאן בדגל "החופש האקדמי". החופש האקדמי הוא חופש ביטוי. אין הוא חופש לאסור ביטוי ושימוש בשפת העם. אם מישהו מהמועצה להשכלה גבוהה (מל"ג) טען כך, כפי שנמסר בשמו באחד העיתונים, הרי בכל הכבוד הראוי אין הוא יודע חופש אקדמי מהו.

ועוד נקודה למחשבה: מה יעשו אותם הסטודנטים האנוסים שקצרה ידם לכתוב אנגלית? קל לנחש, ואפשר לחזות בכך מקרוב: בישי מזל אלה ייאלצו לבקש עזרה בכתיבה ולעתים גם בתרגום. ולא קשה לצפות מראש את היקף המסחור בשוק העבודות ובשוק התרגומים, ולהגדיל עוד יותר את הסחר בעבודות הקיים גם היום – תופעה הראויה לגינוי. אבל להוסיף עוד "פלח שוק" שלם של מסחר בתרגומים?

עם כל זאת אין אני מציע, חס ושלום, לנתק את מדינת ישראל מן הקשר עם המדע העולמי ולמנוע מן המתלמד הישראלי את הקדמה והפתיחות והנאורות. ההפך הוא הנכון. אך הקשר עם המדע העולמי אסור לו שיבוא במקום מדע בעברית. האקדמיה ללשון העברית ולפניה ועד הלשון שוקדים זה דורות על מינוח מדעי עברי ועל מילונים מקצועיים לתחומי המדע השונים. ההוראה האקדמית אפשרית היום בעברית, גם אם פה ושם צריך להיעזר במונח שעדיין אין לו תחליף עברי. אין שום סיבה שלא לקיים הוראה בעברית גם במדעי הטבע.

נשמעת גם טענה שיש להתחשב בסטודנטים זרים או באורחים. אפשר בהחלט לעשות זאת בלי לשלול את לשון המדינה. אפשר ואפשר לקיים חוגים וכיתות מיוחדות לזרים בלשונות אחרות, אבל הכרח שהדבר לא יבוא על חשבון ההוראה העברית לכלל הסטודנטים. יש יחידות מיוחדות לתלמידים זרים באוניברסיטאות אחדות, ולכך איש לא יתנגד. אביא דרך משל את בית הספר לרפואה לתלמידים אמריקניים באוניברסיטת תל-אביב. הוא מתנהל על טהרת האנגלית זה כארבעים שנה, והוא מיוחד לסטודנטים אמריקניים, ואין בו ישראלים. שני בתי ספר לרפואה הם בתל-אביב, אחד עברי לישראלים ואחד אנגלי לאמריקנים, ואין אחד נוגע בחברו כמלוא הנימה. דגם כזה או דומה לו אפשר לקיים גם במקומות אחרים שבהם מתעורר הצורך בהוראה מיוחדת לזרים. ובמקום שקשה לקיים דגם כזה ממש יש למצוא דרך קרובה, ובלבד שהיא לא תבוא על חשבון ההוראה בעברית לישראלים. על כך אין לוותר.

כאשר יש רצון טוב אפשר למצוא פתרונות ולהגיע להסכמה. יש למצוא דרך להגיע להסכמות עם ראשי המוסדות האקדמיים בדרך של הידברות. ראש חוג או מחלקה או אפילו דקן איננו דיקטטור של לשון, והלשון אינה עסק פרטי שלו. היא נחלת הכלל וערך ציבורי משותף שיש לנהוג בו זהירות. במקום ההכרח יש לשאוף להגיע לפשרה מקובלת. כך מקצועות או תחומים שבהם נדרש שיפוט בין-לאומי, אפשר להתיר בהם עבודות באנגלית, אבל רק במקרים אלה ובהתוויית גבולות ברורים המבוססים על מדיניות אקדמית מגובשת ומוסכמת, ובוודאי לא על פי גחמה מזדמנת.

בכל מקום שתהליך של שיפוט או של קשר בין-לאומי אינו מעורב, יש להניח לתלמיד לכתוב עברית אם רצונו בכך. אין לכפות. ופרסום מאמרים באנגלית בכתבי עת בחו"ל רצוי, ובהחלט יש לעודד זאת. מכל מקום, אין לכפות כתיבה באנגלית כדי לאמן את התלמיד להשתמש ב"שפת המדע". גם אין זו מומחיותם של מורי המדע. אל למומחים במדע להתיימר להיות מורי לשון. אפילו להוראת אנגלית נדרשת מומחיות, והרוצה לפתוח את תלמידינו אל עולם המדע, חס לו מלשגרם אליו באנגלית עילגת, לבל ייראו נחותים.

גם כל התקשורת הפנים-ישראלית, באותו מוסד ובין מוסדות שונים בארץ, תתנהל אך ורק בעברית. דהיינו חוות דעת על אישים ועל מחקרים ועל מאמרים, הצעות מחקר פנימיות העומדות לשיפוט פנים-ארצי ולא לחו"ל, דו"חות התקדמות וכיוצא באלה עניינים כאשר אינם חורגים מגבולות הארץ – הכול בעברית. וכמובן גם קורות חיים. ומה מני יהלוך שאיש סגל יישא בכיסו קורות חיים במקביל, בעברית ובאנגלית? גם כל ההתכתבות הפנימית בנייר ובדוא"ל תהיה עברית. וכי המחשב אינו יודע לכתוב עברית? תירוץ של סרק בעידן הטכנולוגיה המתקדמת שלנו.

ומה חשוב מכול: ההוראה כולה עברית תהיה, ללא סייגים. ויתורים מעטים כן – אך רק במידת הצורך וההכרח. אבל העיקרון צריך להישמר: עברית היא שפתנו, שפת תרבותנו, והיא ערך עליון בחיי התרבות שלנו. אין להמיר אותה ואין לדחוק אותה

לקרן זווית. אסור לעשות זאת וגם אין כל צורך בכך. קל וחומר שאין לאסור אותה. אין להעלות זאת על הדעת.

* * *

ולסיום: לפני כשלושים שנה היה כאן שר אוצר ושמו יורם ארידור. השעה הייתה שעת מצוקה כלכלית קשה מאוד למדינה ולמשק ואינפלציה דוהרת, ולאחר שכשלו כל התרופות הכלכליות ביקש השר ארידור להמיר את המטבע שלנו: במקום שקל יהלך כאן דולר כהילך חוקי, כמטבע עובר לסוחר. הוא ביקש לעשות את שפת המטבע של המדינה אנגלית, בעצם אמריקנית, וזאת כדי להציל את המשק ולהביא לו רווחה. "דולריזציה" של המדינה קראו לזה, ואותו כינו אז בהיתול במקום ארידור – "ארידולר". לדעת רוב המומחים המקצועיים התכנית הייתה טובה ומוצדקת מבחינה כלכלית, וסיכוייה היו טובים לאזן את הכלכלה אחת ולתמיד ולהביא לה מרפא. אך התכנית נפלה ונגנזה מסיבות ערכיות. קמה אז סערה ציבורית. ראש הממשלה, שתמך תחילה ברעיון, חזר בו מתמיכתו לאחר התגובה הציבורית הסוערת. ארידור התפטר ותכניתו נגנזה ולא נזכרה עוד. היא נפלה כאמור מסיבות ערכיות בלבד. ואני שואל: כלום השקל העובר לסוחר הוא ערך חשוב יותר מן הלשון העברית? אם מטבע כסף הוא ערך, לשון היא ערך על אחת כמה וכמה – ערך מקודש מדורי דורות שעליו אין מוותרים בשום פנים.

שדה המערכה שבו יש להיאבק על שמירת הערכים של עם ושל תרבותו, וראש לכול על ערך הלשון, הריהו שדה מוסדות החינוך – גם בתי הספר הנמוכים וגם הגבוהים. וככל שעולים במדרג הלימודים, האחריות גדולה יותר. אמור מכאן – על האוניברסיטאות להיות הסכר האיתן מפני מגפת האנגלית, לא לקדם אותה אלא להפך, לעצור אותה. יש לצפות מן המוסדות הגבוהים העומדים בקדמת המדע להרים את נס התרבות הלאומית ולהיחלץ לביסוסה של הלשון העברית.